

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Огнева Анастасія Вадимівна

Науковий керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Особливості пізнавальної сфери молодшого школяра.....	7
1.2. Загальна характеристика вікових страхів та фобій.....	13
1.3. Вплив соціальних факторів на появу страхів у дітей молодшого шкільного віку.....	27
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	41
2.1. Організація проведення емпіричного дослідження.....	41
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	45
Висновки до другого розділу.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність. Проблема психічного здоров'я суспільства завжди хвилювала науковців різних галузей. Адже саме здорове суспільство – це запорука злагоди і нормального існування всіх людей, оскільки емоційно, психічно здорове суспільство – це сукупність здорових людей. Сьогодні спостерігається тенденція зростання кількості дітей зі страхами, з якими тісно пов'язані хвилювання та почуття невпевненості в собі, що, у свою чергу, негативно впливає на самооцінку. Тому дитина може неадекватно оцінювати свої можливості та переживати невдачі в житті.

Проблема страху є однією з найбільш актуальних проблем у сучасній психології. Особливо це стосується вивчення проблеми страхів у дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме цей віковий період відрізняється високою соціальною сензитивністю, ускладненням системи вимог до дитини, до її рефлексивних здібностей та інших психічних якостей. Нова соціальна ситуація розвитку в цей період багато в чому стає стресовою, що тягне за собою появу психічної напруженості у молодшого школяра, що, в свою чергу, призводить до прояву можливих порушень розвитку, що негативно впливає на подальший розвиток особистості.

Аналіз наукових досліджень з означеної тематики засвідчує, що проблему чинників виникнення страхів і фобій досить детально розглянуто на психофізіологічному, соціально-психологічному та соціально-філософському рівнях. Чималу частину досліджень присвячено саме дитячим страхам (Л. Божович, М. Буянов, В. Гарбузов, А. Захаров, Д. Ісаєва, І. Кон, Б. Кочубей, А. Прихожан, А. Співаковська, Л. Таран та ін.), а також страху як психопатологічному явищу (О. Ранк, С. Ушаков, З. Фрейд, І. Мясіщев, Б. Карвасарський та ін.).

Переважає більшість страхів у тій чи іншій мірі обумовлена віковими особливостями розвитку і носить тимчасовий характер. Дитячі страхи, якщо до них правильно відноситись, розуміти, заподіяти їх появи, частіше всього

зникають безслідно. Якщо ж вони хворобливо загострені, або зберігаються довгий час, то це слугує ознакою, сигналом про нервову ослабленість дитини, сімейного неблагополуччя, неправильну поведінку батьків, незнання ними психічних, вікових особливостей дитини, наявності в них самих страхів, у більшості випадків – це провина самих батьків і наш обов'язок попередити можливість їх появи і відгородити дітей від страхів, що викликані сімейними негараздами, духовною черствістю чи просто батьківською неухважністю.

Завданням загальноосвітніх навчальних закладів є уникнення стресових ситуацій, що спричиняють страх, підготовка соціально свідомої, всебічно розвиненої особистості, яка здатна до самовираження у різних видах діяльності.

Однією з умов вирішення цього завдання є попередження виникнення страхів, які з'являються впродовж шкільного навчання. Це особливо важливо в молодшому шкільному віці, коли формується особистість, зростають можливості емоційно-вольової регуляції діяльності. Тому проблема визначення психологічних причин виникнення та подолання страхів саме у молодшому шкільному віці є на сьогодні надзвичайно актуальною та вимагає докладного дослідження.

Отже, проблема прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку становить великий інтерес для психологічної науки, особливо в експериментальному плані, оскільки її розробка є надзвичайно актуальною та важливою для вирішення цілої низки питань освітянської практики, зокрема, пов'язаною з успішною адаптацією дитини до школи та попередженням виникнення в неї невротичних проявів.

Зважаючи на науково–практичне значення проблеми прояву страхів у молодших школярів та на недостатню її розробленість у сучасній психологічній науці, особливо в експериментальному плані, а також важливості вивчення даного питання для освітянської практики, нами і було обрано тему дослідження **«Особливості прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку»**

Об'єкт дослідження: страхи дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: особливості прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: теоретично проаналізувати та емпірично дослідити особливості прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні дослідження з проблематики страху у вітчизняній і зарубіжній психології.
2. Емпірично дослідити особливості прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань нами застосовувалися такі методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, бесіда, спостереження, аналіз продуктів діяльності, тести.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь учні молодшого шкільного віку Кам'янець-Подільського ліцею № 2 ім. Т. Шевченка Хмельницької області. Вибірка склала 40 школярів.

Теоретичне значення дослідження. Отримані результати розкривають і поглиблюють наукові уявлення про індивідуальні особливості прояву образів страху у дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення дослідження Складена програма дослідження має практичну цінність, оскільки може бути використана для дослідження форм страхів у дітей молодшого шкільного віку практичними психологами.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2023 р.), на XV

Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 21 квітня 2023 р.).

Публікації. Чайковська О.М., Огнева А.В. Особливості прояву страхів у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*, 15 лютого 2023 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С.58–60.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань), додатків.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-емпіричного дослідження, здійсненого нами в дипломній роботі, дали підстави для таких висновків:

1. Страх як комплексне утворення включає фізіологічні, поведінкові та когнітивні прояви і може бути визначене як негативний емоційний стан, який пов'язаний із відображенням у свідомості конкретної загрози для життя та благополуччя індивіда та проявляється в очікуванні і передбаченні небезпеки. Відповідно до цього, поняття «шкільні страхи» визначається нами як негативні емоційні стани дитини, що виникають в школі або у зв'язку із згадуванням про школу, які пов'язані із відображенням у свідомості конкретної загрози емоційному благополуччю і проявляються у очікуванні й передбаченні дитиною невдачі при здійсненні конкретної дії, що має бути виконана на уроці або у позаурочній ситуації.

2. Основними психологічними детермінантами шкільних страхів є індивідуально-особистісні особливості суб'єкта (тривожність молодших школярів; неадекватна занижена самооцінка, яка є проявом, перш за все, негативного уявлення учня про себе у цілому; негативний особистісний досвід); вплив значущих дорослих (особливість стилю педагогічного спілкування; дитячо-батьківські відносини у сім'ї); вплив особливостей форм навчання і виховання.

3. Основними шкільними страхами молодших школярів є: страхи самовираження, які зберігають свою інтенсивність впродовж усього молодшого шкільного віку; страхи не відповідати очікуванням інших, які мають тенденцію до зменшення у кінці навчання в молодшій школі; страхи, що виникають при спілкуванні з учителем, які зберігають свою інтенсивність майже на одному рівні впродовж молодшого шкільного віку; страхи ситуацій перевірки знань.

4. Найбільш інтенсивний прояв щодо фізіологічного, поведінкового та когнітивного аспектів у молодших школярів мають страхи самовираження (страхи виглядати безглуздо, виявитись об'єктом насмішок, публічних

виступів, виявлення ініціативи, вступу в суперечку та ін.) та страхи ситуацій перевірки знань (страхи тестування, контрольних та самостійних робіт, «відкритих» уроків, поганих оцінок та ін.). Ці дві групи шкільних страхів є провідними у молодшому шкільному віці.

5. Досліджуючи страхи в дітей, можна чітко зауважити те, що наявність у молодшого школяра страхів не завжди є показником психологічного неблагополуччя. В основі більшості страхів у молодшому шкільному віці лежить афективне загострене сприйняття загрози життя як один із проявів самозбереження. Діти, які бояться більш обережні і передбачливі, більш емоційні і вразливі. Наявність відповідних вікових страхів – це показник і передумова повноцінного розвитку емоційної сфери особистості.

6. Важливими видами діяльності практичного психолога школи, спрямованими на попередження можливого виникнення шкільних страхів у молодших школярів, а також створення умов для збереження психологічного здоров'я учнів, є психологічна просвіта та психопрофілактика.

Перед психологічною службою школи постає завдання пошуку шляхів і засобів запобігання виникнення шкільних страхів у молодших школярів. Одним із таких шляхів є розвиток в умовах системи освіти соціально-психологічної компетентності вчителів та батьків, а також психологічної культури щодо запобігання шкільних страхів.

7. Провідними психологічними механізмами та засобами подолання тенденцій дитини до виникнення шкільних страхів, у першу чергу, є забезпечення успішної адаптації до шкільного навчання, формування умінь саморегуляції та комунікативних умінь. Поєднання психокорекційного впливу на індивідуально-особистісні особливості дитини та на соціальні умови її розвитку уможливорює створення оптимальних умов, які б сприяли подоланню шкільних страхів у молодших школярів.

8. Попередження та подолання шкільних страхів є успішним через впровадження трьох напрямів роботи психолога: із вчителями (психокорекційна програма щодо подолання шкільних страхів повинна бути

орієнтована на сумісну роботу вчителя та психолога, одним із першочергових завдань психолога є створення мотивації до включення у роботу саме вчителя), сім'єю (отримання інформації від батьків про особливості розвитку дитини, зворотній зв'язок від батьків щодо ефективності проведеної психокорекційної роботи) та учнями (психокорекційна програма має включати в себе ряд етапів, кожен із яких обумовлений особливостями адаптації дитини до взаємодії з соціальним оточенням, а також тими труднощами, які відчують діти в процесі шкільного навчання).

9. Найбільш сприятливою для попередження та подолання шкільних страхів у молодших школярів є сімейна психотерапія, яка виступає важливою ланкою роботи психолога освіти через допомогу у гармонізації сімейних взаємовідносин, подолання труднощів міжособистісної взаємодії, коли сім'я здійснює безпосередній психокорекційний вплив.

10. Перспективи подальших досліджень проблеми шкільних страхів у молодших школярів ми вбачаємо в таких напрямках: виявлення взаємозв'язку шкільних страхів та психологічного здоров'я дитини, відмінностей шкільних страхів у різних вікових групах; особливостей шкільних страхів у обдарованих дітей, гендерних проявів шкільних страхів; поглиблене вивчення ролі значущого середовища дитини у виникненні та закріпленні шкільних страхів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабарикіна І.В. Психологічні особливості вікової динаміки страхів у навчальній діяльності школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2011. 20 с.
2. Балабанова Л.М. Категорія норми у дослідженні та регулюванні функціональних станів людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: 19.00.02. Київ, 2001. 32 с.
3. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми : Еллада, 2012. 608 с.
4. Васильченко О.А. Ігрова терапія як метод соціальної роботи з дітьми шкільного віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2013. Вип. 3 (19). С. 44–48.
5. Волошина В.В., Волинська Л.В., Савицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія : практикум: навч. посіб. Київ : Каравела, 2019. 280 с.
6. Гозак С., Єлізарова О., Станкевич Т., Дюба Н., Парац А., Лебединець Н. Вплив дистанційного навчання школярів 1-11 класів під час пандемії Covid-19 на їх психоемоційний стан. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2020. Том 1. № 11. С. 27–32.
7. Грек О.М. Психологічні особливості прояву страхів у молодших школярів з повних та неповних сімей в умовах рекреації. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів, 19 квітня 2014 року «Актуальні проблеми сучасної психології»*. Одеса, 2014. С. 126–129.
8. Дорофей С. Психолого-педагогічні умови подолання страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах пандемії. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2020. № 6. С. 56–62
9. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
10. Загальна психологія : підручник / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. Київ : Каравела, 2017. 464 с.

11. Ільїна Н.М., Мисник С.О. Загальна психологія : теорія і практикум. Київ : Університетська книга, 2017. 352 с.
12. Ілляшенко Т. Чому їм важко вчитися? Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ. *Початкова школа*, 2003. С. 61–63
13. Карпенко Н. Диференціація та діагностика окремих видів страху у дітей. *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 4–19.
14. Карпенко Н.В. Корекція та профілактика дитячих страхів. *Психологічна газета*. 2006. № 7. С. 1–31.
15. Камінська О.Д., Громик Н.В. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Psychological journal*. 2018. № 4 (14). Р. 86–104.
16. Ковалевська А.О. Причини та види страхів молодших школярів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. № 26. Ч. 2. Ялта : РВВ КГУ, 2010. С. 238.
17. Корнілова В.В. Прояви страхів у дітей з благополучних і неблагополучних родин. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44(1). С. 98–109.
18. Кормило О.М. Психічні стани та їх зв'язок зі страхом у дитячому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 23. С. 286–297.
19. Корнілова В.В. Прояви страхів у дітей з благополучних і неблагополучних родин. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44(1). С. 98–109.
20. Кузнєцов М.А., Бабарикіна І.В. Шкільні страхи : види, умови прояву та шляхи подолання. Харків : ХНПУ, 2012. 227 с.
21. Літвінова О.В. Дослідження специфіки страхів молодших школярів як результат пережитих бойових дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 1(2). С. 89–94.
22. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ «КММ», 2006, 240 с.

23. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі (в 2 т.). Київ : Форум, 2002. Т. I. 319 с.
24. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. Київ : НДПП, 1990. 240 с.
25. Мовчан М.М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова: Зб. наук. праць*. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 29 (42). С. 210–218.
26. Морозюк В.М. Корекція дитячих страхів, як напрямок роботи практичних психологів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Київ : НПУ, 2007. Вип. 19 (43). С. 184–188.
27. Ольховецький С.М. Вплив страху на стосунки з товаришами, колегами та підлеглими у підлітковому та юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології. Том I.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки*. Київ : Міленіум, 2003. Ч. 9. С. 75–78.
28. Піддубна Н., Єфімов Д. Проблема шкільних страхів у наукових дослідженнях. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). С. 97–104.
29. Руденко І.М. Психологічна допомога молодшим школярам із реорганізованих родин в умовах шкільної системи. *Науково-практичний журнал «Наука і освіта» Південного наукового Центру АПН України. Спецвипуск. Педагогіка і психологія*. Одеса: Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, 2008. С. 203–207.
30. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
31. Сергеєнкова О.П. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : Цент учбової літератури, 2019. 296 с.
32. Сімович О.Г. Психологічні особливості прояву психічних станів у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми соціології, психології,*

педагогіки. 2015. №2 (27). С. 69–77.

33. Склярєнко О.М. Психологічні особливості дитячих страхів у контексті психокорекційної діяльності шкільного психолога. *Психологія. Зб. наукових праць*. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. Випуск 20. С. 133–141.

34. Склярєнко О.М. Вплив стилю педагогічної діяльності вчителя на виникнення учбових страхів у молодшому шкільному віці. *Психологія. Зб. наукових праць*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. Випуск 21. С. 266 – 276.

35. Склярєнко О.М. Особливості самооцінки як психологічної детермінанти шкільних страхів у молодших школярів. *Психологія. Зб. наукових праць*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. Випуск 2 (26). С. 187–194.

36. Склярєнко О.М. Тривожність молодших школярів як одна з детермінант шкільних страхів у молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології. Том I.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія.*: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Міленіум, 2004. Вип. 13. С. 88–91.

37. Склярєнко О.М. Психологічні особливості та види шкільних страхів у молодших школярів. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 2. С. 160–170.

38. Соколова Г.Б. Теоретичні підходи до вивчення проблеми страхів у дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2014. Т. 19, Вип. 2. С. 317–323.

39. Сорока О.В. Арт-терапія в соціальній сфері. Курс лекцій. Тернопіль : ТДПУ, 2008. 86 с.

40. Тіхонова М.І. Психологічні фактори емоційної дезадаптації молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 21 с.

41. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця: ВАНО, 2018. 200 с.

42. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками. Київ : Основи, 1998. 709 с.
43. У Цзін. Порівняльний аналіз психологічних особливостей прояву страхів у молодших школярів та підлітків. *Наука і освіта*. 2010. № 12. С. 89–93
44. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018. 246 с.
45. Шебанова В.І. Дослідження тривожності у дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 2001. №2. С. 108–117.
46. Шукалова О.С. Вплив батьківського відношення на особливості пізнавального інтересу молодших школярів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків: ХНПУ, 2008. Вип. 28. С. 172–179.
47. Шукалова О.С. Вплив батьківського відношення на динаміку навчальної мотивації молодших школярів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2009. Вип. 41. № 842. С. 383–389.
48. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 264 с.
49. Guillemette. S.M. A Study of Childhood and Late Adolescent Fear: The Role of Fear in Socioemotional Functioning". Honors College. 2012. 52 p.
50. Weems C.F. & Silverman W.K. An integrative model of control: Implications for understanding emotion regulation and dysregulation in childhood anxiety. *Journal of Affective Disorders*. 2006. Vol. 91. P. 113–124.